

Дәріс тақырыбы:

**Ұлттық байлық
статистикасы**

Дәріс сұрақтары:

1. Ұлттық байлықтың құрамы, мәні
2. Негізгі капиталдың бар болуы, күйі және қозғалысының статистикасы
3. Негізгі капиталды пайдалану статистикасы
4. Айналым капиталының статистикасы
5. Инвестиция статистикасы

1. Ұлттық байлықтың құрамы, мәні

Еліміздің ұлттық байлығы – белгілі бір уақытта мемлекетте қорланған экономикалық активтердің жиынтығы: қаржылық емес және таза қаржылық активтер, тауарларды өндіруге, қызметті көрсетуге және адамдардың өмірін қамтамасыз ету үшін қолданылады.

Экономикалық актив – бұл меншік құқығымен таратылатын және қожайындарға иелік ету арқылы экономикалық табыс әкелетін экономикалық объект.

Экономикалық активтер қаржылық және қаржылық емес активтерге бөлінеді.

Қаржылық активтер институционалды бірліктер арасында белгіленген дебиторлық-кредиторлық шартты қатынас негізіндегі қаржылық міндеттемелерден пайда болады. Қаржылық активтердің қаржылық емес активтерден айырмашылығы – көпшілігінің басқа институционалды бірліктерге талаптарын ұсынады, яғни оларға басқа меншік иесінен қаржылық міндеттемелерді қарсы қояды.

Қаржылық активтер қаржылық міндеттемелерден, келісімді дебетті-кредитті қатынастардан туындайды.

Ұлттық Шоттар Жүйесі бойынша қаржылық активтердің жіктелуі, екі критерий бойынша анықталады:

1. құқықтық сипаттамалар, яғни несие беруші мен қарыз алушының өзара қатынасын сипаттау.
2. ликвидтік – бұл активтердің ақшалай қаражатқа айналатын берілу мүмкіндігі, ликвидті түрде немесе оңай айналуы. Ең көп ликвидтілік иеленетіндер – монеталық алтын, қолма қол ақша, аудармалы депозиттер.

Қаржылық активтер категорияларының сипаттамалары:

1. Монетарлық алтын – қаржы несие мекемелерінде халықаралық резерв немесе қаржылық актив ретінде сақталатын алтын.
2. Қарыз алудың арнайы құқы(SDR) - халықаралық резервтік активтер болып табылады. SDR халықаралық валюта қорында құрылып, резервтік активтердің орнын толтыру үшін оның мүшелері арасында бөлінеді.

3. Қолма қол ақшалар төлем қаржысы ретінде пайдаланылатын, айналымда жүрген банкноттар мен монеталардан тұрады. 4. Депозиттер – бұлар халықтың, мекемелердің, ұйымдардың, кәсіпорындардың салымы. Депозиттер аудармалы және аударылмайтын болып бөлінеді. 5. Бағалы қағаздар – қандай да бір мүлікке немесе ақша сомасына иелік құқығын беретін, аталған заттарды, тиісті құжаттарды көрсетпейінше, сатуға немесе басқа бір адамға беруге болмайтынын дәлелдейтін, арнайы дайындалған ақшалай құжаттар. 6. Қарыз – несие беруші қарыз алушыға қаржыларын пайдалануға берген кезде жасалатын қаржылық құралдар.

7. Акциялар және капиталдағы үлестік қатысудың басқа да түрлері. Акция – бұл акционерлік қоғамның меншігінен адамның өз үлесін алуға құқығы барын растайтын және оған пайданың бір бөлігін дивиденттер түрінде алуға құқық беретін бағалы қағаз. 8. Сақтандырудың техникалық резервтері мекемелердің келесі екі түрін иемденеді:

- Өмірді сақтандыру мен сақтандырудың басқа түрі бойынша құрылған компаниялар: қайғылы оқиғадан сақтандыру, табысты қолдау үшін сақтандыру, көлікті сақтандыру, денсаулықты сақтандыру және т.б.
- Зейнетақы қоры қызметкерлер мен жұмыскерлерді зейнетақымен қамтамасыз ету үшін құрылған резервтерден тұрады.

9. Дебиторлардың, несие берушілердің басқа да шоттары. Бұл категорияға мыналар жатады:

- сауда несиесі, жұмыс үшін аванс төлеу, дебиторлардың басқа да қарыздары.

Өзінің шығу тегіне байланысты, қаржылық емес активтер өндірілген және өндірілмеген болып бөлінеді. Өндірілген қаржылық емес активтер өндіріс процесінде жасалады. Өндірілмеген қаржылық емес активтер өндіріс үшін аса қажет болса да, оның өнімі болып табылмайды. Барлық өндірілмеген материалдық активтердің табиғи тегі бар.

Ұлттық байлық мөлшерін анықтау үшін мағлұматтың қайнар көздері болып баланстық кестелер саналады. Бұлар капиталмен байланысты операциялар туралы шот, қаржылық шот, активтер мен пассивтер көлемдері арасындағы басқа өзгерістердің шоты, қайта бағалау шоттары деп аталады. Олардың негізінде активтер мен пассивтер балансы өңделеді. Ұлттық байлықтың құрамдас элементтері жыл басында немесе жыл аяғында активтер немесе пассивтер болып көрсетіледі.

Қазақстан Республикасының статистика жөніндегі агенттігі ұлттық байлықты, бұрынғы әдіс бойынша, қоғам еңбегімен жасалған, жинақталған материалдық игіліктер ретінде санайды. Қазақстан Республикасының Ұлттық байлық элементтері экономикалық мақсатқа сәйкес мынадай топтарға бөлінеді: негізгі капитал, материалдық емес активтер, тауарлы материалды қосалқы қорлар.

Ағымдағы бағада жиналған мемлекеттік ұлттық байлығы материалдық, табиғи ресурстарға жыл аяғында келген институционалдық бірліктердің ақша шығынын көрсетеді. Құрылымның үлес салмағы жалпы қорытындыдағы ұлттық байлықтың құрамдас бөлігі ретінде есептеледі және ұлттық байлықтың құрамын көрсетеді. Ұлттық байлықтың құрылымдық тендігі базистік және есептеу кезеңдеріндегі өтіп жатқан өзгерістерді көрсетеді. Ұлттық байлықтың динамикасының нақты көлемін суреттеу үшін тұрақты бағада оның элементтерінің бағалануы қолданылады немесе индекс көмегімен қайта санау жүргізіледі, индекстің көмегімен есептеледі:

$$I = \frac{\sum Pq}{\sum P_0 q} = \sum \frac{P}{P_0} q$$

Мұндағы:

1. ұлттық байлықтың физикалық көлемінің индексі.

$\sum Pq$ - есептеу кезеңдегі тұрақты бағада есептегенде реалды ұлттық байлықтың көлемі;

$\sum P_0 q$ – базистік кезеңдегі ұлттық байлық;

$\sum \frac{P}{P_0} q$ – есептік кезеңдегі ұлттық байлық;

I – ұлттық байлықты құрайтын элементтердің жеке индекстері.

2. Негізгі капиталдың бар болуы, күйі және қозғалысының статистикасы

Негізгі капитал – ол өндіріс процесінде жиі немесе үздіксіз пайдаланылатын, пайдалану ұзақтығы бір жылдан жоғары және өз құнын дайын өнімге амортизация түрінде бөліп сіңіретін қаржылық емес экономикалық активтер. Негізгі активтер материалдық және материалдық емес болып бөлінеді. Олардың құрамы келесі кестеде көрсетілген.

Негізгі капитал

1. Материалдық

1.1. Үйлер мен ғимараттар

Олардың ішінде:

- тұрғын үйлер
- басқа үйлер мен ғимараттар.

1.2. Машиналар мен жабдықтар

Олардың ішінде:

- көліктер
- басқа машиналар мен жабдықтар.

1.3. Өңделетін биологиялық активтер.

Олардың ішінде:

- көп жылдық екпе ағаштар
- ересек жұмысшы және өнім беретін мал
- балық өсірушілік
- омарташылық, бал арасын өсіру, және

2. Материалдық емес

2.1. Бұрғылау және геологиялық барлау жұмыстары

2.2. Электрондық есептеу машиналары және компьютерлік бағдарламалармен қамтамасыз ету.

2.3. Әдеби және көркем шығармалардың түпнұсқалары

2.4. Ғылымды қажет ететін өнеркәсіптік технологиялар.

Негізгі капиталдың статистикалық міндеттері:

1. Ақпараттарды жинау және негізгі капиталдың көлемін анықтау;
2. негізгі капиталдың құрылымын анықтау
3. негізгі капиталды бағалау, қайта бағалау
4. негізгі капиталды пайдаланудың және қозғалысының күйінің бар болуының статистикалық талдауы.

Статистикада негізгі капиталды мына белгілері бойынша топтастырады:

- а) кәсіпорындардың меншігінің формасы
- ә) экономика саласы
- б) аймақ

Негізгі капитал туралы статистикалық ақпараттың алғашқы көзі – баланс.

Негізгі капиталдың статистикалық баланстары микродеңгейдегі, макродеңгейдегі, толық бастапқы және қалдықтық құнынан құралады.

Күрделі жөндеу көрсеткіштері мынаны сипаттайды:

1. негізгі капитал құнының артуы;
2. күрделі жөндеулерге жұмсалған ақшаларды игеру.

Баланстың мәліметтері бойынша жыл басы мен жыл аяғына арналған негізгі капиталдың қатысуы арасындағы тәуекелділік келесідей:

$$НК = НК + Т - Ш$$

Мұндағы:

НК – жыл аяғындағы капиталдың толық құны;

НК –жыл басындағы негізгі капиталдың толық құны;

Т – барлық бап бойынша жыл бойындағы негізгі келіп түскен құны;

Ш – барлық себептер бойынша жылбойындағы негізгі капиталдың істен шыққан және тозған құны;

Негізгі капиталды бағалау әдістері:

- 1. Бастапқы құн (БҚ)** – бұл негізгі құрал-жабдықтарды құру немесе сатып алу үшін нақты жұмсалған шығындар құны.
- 2. Ағымдағы құн (АҚ)** – бұл негізгі қаражаттардың қолданыстағы нарықтық бағасы бойынша құны.
- 3. Баланстық құн (ҚҚ)** – ол негізгі қаражаттардың жинақталған тозу сомасын шегергендегі бастапқы құн. Амортизация – латын тілінен аударғанда өтеу деген мағынаны береді, онда $ҚҚ = БҚ - А$
- 4. Қалпына келтіру құны (ҚКҚ)** – ол ғылыми техникалық прогресс пен бағалардың жаңа шартының есептері бойынша негізгі капиталдың құны.

$ҚКҚ = БҚ * I$, мұндағы I – негізгі капитал элементтерінің баға индексі.

5. Жойылу құны (ЖҚ) – сынған металлоломды өткізу бағасы бойынша анықталады, бұл – негізгі капиталдың тозуына және істен шығуына байланысты жойылғаннан кейінгі өткізуден алынған түсім.

Негізгі капитал тозуының коэффициенттері:

$$\mathbf{K_{тоз.ж.б} = T_{ж.б} / БК_{ж.б}} \quad \text{немесе} \quad \mathbf{K_{тоз.ж.а} = T_{ж.а} / БК_{ж.а}}$$

Мұндағы: $K_{тоз.ж.б}$. және $K_{тоз.ж.а}$. – сәйкесінше жыл басы мен жыл аяғындағы тозудың коэффициенттері.

Негізгі капитал қозғалыстарының көрсеткіштеріне жататындар: істен шығу, жою, түсу және жаңарту коэффициенттері. Жою және жаңарту коэффициенттері мерзімге арналған негізгі капиталдың қайта өндірісінің кеңейтілуін көрсетеді.

Негізгі капиталды жою коэффициенті: ($K_{жою}$)

$$\mathbf{K_{жою} = Жойыл. / БК_{ж.б}}$$

Мұндағы: жойыл.- кезең бойынша жойылған негізгі капиталдың сомасы.

Негізгі капиталдың істен шыққан коэффициенті ($K_{ш}$):

$$\mathbf{K_{ш} = Ш / БК_{ж.б}}$$

Мұндағы: Ш – кезең бойынша барлық бағыттар мен істен шыққан негізгі капиталдың сомасы.

Негізгі капиталдың түсу коэффициенті ($K_{т}$):

$$\mathbf{K_{т} = Т / БК_{ж.а}}$$

мұндағы: Т – кезең бойынша барлық көздерден түскен негізгі капиталдың сомасы.

Негізгі капиталдың жаңарту коэффициенті ($K_{жаңарту}$)

$$\mathbf{K_{жаңарту} = Жаңарт / БК_{ж.а}}$$

Мұндағы жаңарт. – кезең бойынша жаңартылған негізгі капиталдың сомасы.

Негізгі капиталдың жаңарту коэффициенті мынаны сипаттайды:

а) негізгі капиталдың өсу көлемі;

б) жаңа негізгі капиталдар құру үшін күрделі қаржы жұмсауға бағытталған қаржаттың азаюы.

ҰШЖ бойынша негізгі капиталдың тұтынылу (НКТ) – есептік кезеңге арналған өндірісте пайдаланылатын негізгі капиталдың физикалық және мормальдық тозуы немесе кездейсоқ зақымдануы авариядан зақымдану нәтижесінде құнының азаюы.

Негізгі капитал – бұл моменттік көрсеткіш. Сондықтан негізгі капиталдың қолда бар болу көрсеткіштері:

1. Ай, жыл басына негізгі капиталдың құны (НК ж.б.)
2. Ай, жыл аяғына негізгі капиталдың құны (НК ж.а.)
3. Периодтағы негізгі капиталдың орташа құнының бар болу (НК) себебі, олардың түсімі мен шығынына байланысты есепті кезең ішінде негізгі капиталдың қозғалыстары жүреді.

Негізгі капиталдың кеңейтілген ұдайы өндірісі негізгі капиталдың ұдайы өндірісінің капитал салымы ретінде қамтамасыз етіледі.

Капитал салымы – жаңарту үшін, сонымен қатар кеңейтуге, негізгі капиталды техникалық жабдықтармен қайта қамтамасыз етуге арналған шығындар.

Кеңейтілген ұдайы өндірістің көрсеткіштері:

- 1) Негізгі капиталдың жаңару және істен шығу сомалары;
- 2) Негізгі капиталдың жаңарту және істен шығару коэффициенттері;
- 3) Кеңейтілген ұдайы өндірістің клемі – негізгі капиталдың абсолютті өсімі;
- 4) Күрделі қаржы жұмсалымының көлемі құрылымы;
- 5) Жаңа негізгі капиталдың іске қосылуы;

- 6) Кеңейтілген ұдайы өндірістің үлесі (%) =
$$\frac{\text{кеңейтілген ұдайы өнд.көлемі} * 100}{\text{ұдайы өндірістің жылдық көлемі}}$$

1. Капитал қайтарымы – негізгі капиталды тиімді пайдаланудың маңызды көрсеткіші, мұнда негізгі капиталға жұмсалған әр теңге ақшасынан алынған өнімнің мөлшері сипатталады.

$$F=Q/ НК$$

Q - өндіріске нәтиже берген келесі көрсеткіштер:

а) кәсіпорын деңгейінде – шығару, пайда.

б) экономика саласының деңгейінде – шығару, пайда, қосылған құн.

в) макроэкономика деңгейінде – жалпы ішкі өнім, жалпы ұлттық табыс және т.б

2. Капитал сыйымдылығы – капитал қайтарымына кері көрсеткіш.

3. Еңбекті капиталмен жарақтандыру – орташа тізімдегі бір жұмыскерге шаққандағы негізгі капиталдың мөлшері.

4. Еңбек өнімділігі – орташа бір жұмыскерге шаққандағы өнім шығарылымы.

4. Айналым капиталының статистикасы

Айналым капиталы – бір өндірістік циклде немесе қысқа календарлық кезеңінің уақыт ағымында қолданылатын еңбек құралы. Ол кәдімгідей заттай жасалған өнімге кіреді және толығымен оған өз құндылығын көшіреді.

Өндіріс процесіндегі рөліне байланысты айналым капиталы өндірістегі капитал және айналыстағы капитал деп бөлінеді.

Өндірістегі айналым капиталының құрамы мен мазмұны:

-өндірістік қорлар – бұл кәсіпорынның аралық тұтыну ретінде өндірісте қолдану үшін қорда ұстайтын барлық тауарлары.

-аяқталмаған өндіріс – кәсіпорын өңдей бастаған, бірақ әлі тіпті бір цех ішінде аяқталмаған, басқа институтционалды бірліктерге жеткізілуге арналған заттар.

-дайын өнімдер – басқа институционалды бірліктерге жеткізгенге дейін өндірушілерге сақталатын, берілген кәсіпорында ешқандай өңдеуді қажет етпейтін, қалыптасқан нормаға сәйкес келетін сертификатпен жабдықталған және оралған тауарлар.

-қайта сатуға арналған тауарлар – көтерме және бөлшекті саудагерлердің қайта сату мақсатымен сатып алған тауарларды, қайта сатуға арналған тауарларды көтерме және бөлшекті саудагерлер өңдемейді, олар тек өнімді тартымды және ыңғайлы түрге келтіруі мүмкін.

-мемлекеттік материалдық резервтер – ұйымдардың болжанбаған жағдайлары кезінде тұрақты жұмысты қамтамасыз ету үшін мемлекет резервтеген материалдық ресурстар.

Айналыстағы капиталдың мазмұны мен құрамы:

-Ақшалай қаражаттар – кассадағы қолма қол ақша, аккредитив, чектегі қолма қолсыз ақшалар.

-Сауда ұйымдарының қоймаларындағы өнім қорлары

-Дебиторлық берешек.

-Қысқа мерзімді қаржылық салымдар.

Айналым капиталы статистикасының негізгі міндеттері:

1. айналым капиталының бар болуы туралы ақпаратты жинау, өңдеу және талдау.
2. барлық айналым капиталының құрамын, құрылымын динамикасын талдау.
3. барлық айналым капиталының, материалдың айналым қаражаттарының пайдаланылуын статистикалық зерттеу.

5. Инвестиция статистикасы

Ұлттық байлықты қайта өндіру инвестиция есебінен жүзеге асады. Инвестициялар - бұл табыс алу, не әлеуметтік тиімділікке жету мақсатында мемлекет ішінде және шетелде құрылыс пен қаржылық емес активтерге салынатын ақшалай капитал.

Инвестиция капиталының міндеттемелері:

1. мәліметтер жинау, жалпы инвестиция мөлшерін анықтау.
2. инвестицияның динамикасын, құрылымын, құрамын статистикалық зерттеу.
3. инвестицияны пайдалану мен игерудің статистикалық талдауы.

Құрылысқа салынатын инвестиция – экономиканың жаңа негізгі қорларын құруға, сондай-ақ қолданыстағы қорларды кеңйтуге, қайта құруға және техникамен қайта жарақтандыруға жұмсалған ақшалай шығындар.

Инвестицияны пайдалану мен игеру көрсеткіштері:

1. инв. игеру дәрежесі = негізгі капиталды іске қосу / нег. капиталға салынған инв.
2. негізгі капиталды іске қосу көрсеткіштері:
  - есепті кезеңдегі құрылысы аяқталған және іске қосылған кәсіпорындар, ғимараттар, үйлер құны.
  - Негізгі капитал құрал-жабдықтарының есебіне жатқызылатын аспаптардың және басқа заттардың құны.
  - Көлік құрал жабдығының барлық түрлерінің құны.
  - Көп жылдық екпе ағаштар құны.
  - Жерді суару және құрғату жұмыстарының құны.
  - Бұрғылау аяқталған және іске қосылған мұнай, газ пайдалану скважиналарының құны.
3. мердігерлік жұмыс көлемінің құрылысқа салынған инвестицияға ара қатынасы.